

הרב בניהו ברונר

הניגון – בין תרבות להנאה ובין שמחה למספד

השימוש בכלי נגינה מיועד למטרות שונות: להגדלת שמחה, לביטוי אומנותי עמוק הדורש כוונה וריכוז מצד המנגנים והשומעים ולעורר מספד ובכי. לעתים צורפה לו שירה בפה – במילים. הניגון בבית המקדש היה תפקידם של הלויים, ומאז חורבן המקדש נגזרה גזרה על שמיעת זמר כל השנה ובמיוחד בימים המיועדים לאבלות.

על פי רוב, שמיעת המוסיקה בזמננו היא דרך אמצעי התקשורת השונים כמו מכשירי הרדיו, הטלוויזיה, המחשב, ובנוסף, קלטות ודיסקים של שמע ומראה. קיים גיוון גדול של סוגי מוסיקה. קיימים שירי קודש ושירי חול, ויש שירים שקשה להגדירם – שירים בעלי משמעות עמוקה שמצד אחד אינם פסוקי מקרא ומצד שני התוכן הוא תוכן של קדושה, אף שלעתים נכתב על ידי מי שאינם מוגדרים כ"דתיים". יש מוסיקה קלסית שאנשים שומעים להנאתם. היא אינה קצבית ולכן אינה מיועדת לריקודים, ומצד שני היא מרגיעה ומהנה. אנשים מרבים לשמוע מוסיקה במקביל לעבודה או לנהיגה. רוב המוסיקה בדורנו נשמעת ואינה מושרת בצורה אקטיבית. מקובל בין שומרי ההלכה שלא להבחין בין סוגי המנגינות ובין צורות ההאזנה, ולאסור את כל גווני המוסיקה בימי האבלות. במאמר זה ננסה להבחין בין סוגי המוסיקה, ומכאן נוכל להגדיר מהו האיסור בשמיעת מוסיקה בזמן אבלות.

א. הניגון במקדש ובמדינה

כותב הרמב"ם בהל' כלי המקדש (ג, ג-ו):

ואין פוחתין משנים עשר לוויים עומדים על הדוכן בכל יום לומר שירה על הקרבן, ומוסיפין עד לעולם. ואין אומרים שירה אלא בפה, בלא כלי, שעיקר השירה שהיא עבודתה בפה. ואחרים היו עומדים שם מנגינין בכלי שיר, מהן לוויים ומהן ישראלים מיוחסין... ובמה הם מנגינין? בנבלים וחלילים וכינורות וחצוצרות והצלצל... בימי המועדות כולם ובראשי חדשים היו הכהנים תוקעים בחצוצרות בשעת הקרבן והלוויים אומרים שירה שנאמר: וביום שמחתכם ובמועדיכם...

כלי נגינה מוזכרים גם ברמב"ם בהל' יסודי התורה (ז, ד):

כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו אלא מכוונים דעתם ויושבים שמחים וטובי לב ומתבודדים, שאין הנבואה שורה... אלא מתוך שמחה. לפיכך בני הנביאים לפנייהם נבל ותוף וחליל וכנור והם מבקשים הנבואה...

מהלכה זו נראה שכלי הנגינה ובתוכם החליל גרמו לשומעים להגיע לשמחה שהביאה לנבואה.

וכן בהל' לולב (ח, יג):

היאך היתה שמחה זו? החליל מכה ומנגינין בכינור ובנבלים ובמצלתיים, וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה בפה, ורוקדין ומספקין ומפזיזין ומכרכרין כל אחד ואחד כמו שיודע, ואומרים דברי שיר ותושבחות.

וכן בהל' ביכורים (ד, טז-יז):

והחליל מכה לפנייהם עד שהם מגיעין קרוב לירושלים... וקורין שמחתי באומרים לי בית ה' נלך... והם מהלכין בתוך ירושלים, והחליל מכה לפנייהם עד שהם מגיעים להר הבית.

מאידיך, אנו מוצאים את אותו חליל גם במספד. וכך נאמר בהל' עבודת כוכבים (ט, יד):
חלילין של עובדי כוכבים אסור לספוד בהן.

וכן בהל' שבת (ו, ה):

מת שעשו לו גוים ארון וחרו לו קבר בשבת או הביאו לו חלילין לספוד בהן...

וכן בהל' אישות (יד, כג).

כמו כן מצאנו בפירוש המשנה לרמב"ם (שבת כג, ד):

חלילין, כלים נבובים שמשמיעים בהם צלילים בשעת הבכי לעורר את ההספד.

גם החצוצרות שימשו לשיר ושמחה ומאידיך להכרזה והודעה. וכך נאמר בהל' כלי המקדש (ז, ו):
בערב שבת מוסיפין שש, שלש להבטיל את העם מן המלאכה ושלש להבדיל בין קודש לחול...
וכל אלו התקיעות בחצוצרות הן.

וגם בתעניות היו משתמשים בחצוצרות (הל' תעניות א, א):

מצוות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הציבור...

אנו למדים שלכלי הנגינה היו שימושים שונים במקדש ובשאר חלקי הארץ.

ב. איסור שמיעת זמר אחרי החורבן

נסקור בקצרה את המקורות השייכים לסוגיא זו¹.

1. נאמר במסכת גיטין (ז, א):

שלחו ליה למר עוקבא: זמרא מנא לן דאסירי? שרטט וכתב להו: "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". ולישלח להו מהכא: "בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותיו!" אי מההוא, הוה אמינא הני מילי זמרא דמנא, אבל דפומא שרי, קא משמע לן.

לפי דברי הגמרא עולה שלא רק נגינה אסורה אלא גם שירה בפה. רש"י במקום הגביל את שאלת הגמרא לבתי משתאות בלבד, וכתב: "זמרא - לשורר בבתי משתאות".

בעלי התוס' במקום מקבלים את פירוש רש"י ומביאים לו סיוע מדברי המשנה בסוטה (מח, א):
משבטלה סנהדרין - בטל השיר מבית המשתאות, שנאמר: בשיר לא ישתו יין וגו'.

אלא שהוסיפו ש"ראוי להחמיר" בכל זמרה שמתענגים בה ביותר (עפ"י ירושלמי מגילה ג, ב).
בעלי התוס' מוסיפים ששיר של מצוה מותר "כגון בשעת חופה שעושים לשמח חתן וכלה".
יש להעיר שבעלי התוס' מביאים ראיה לדברי רש"י מן המשנה בסוטה, אבל משנה זו מלמדת אותנו שהגזרה שלא לנגן קשורה לביטול הסנהדרין ולא לחורבן המקדש, כפי שלכאורה עולה מהסוגיא בגיטין. ניתן ליישב סתירה זו בארבע אופנים:

א. מדובר על שני שלבים של גזירה. עם גלות הסנהדרין ממקומה בטל השיר מבתי המשתה, ולאחר מכן האיסור התרחב לכל מקום. ביטול הסנהדרין הוא השלב הראשון של החורבן שאחריו הגיע חורבן המקדש.

ב. חורבן המקדש הוא סימן ולא סיבה. הסיבה היא ביטול הסנהדרין, שמשמעותו ביטול השלטון היהודי בארץ ישראל. ייתכן שר' יהודה הנשיא, שרצה להקל בצומות (מגילה ה, א), הקל גם

¹ קיים מאמר מקיף בנושא זה של הרב שמואל דוד ב'תחומין' יג, עמ' 181 ואילך. במאמר מצויים רוב המקורות מדברי חז"ל בנושא זה, חלקם הובאו במאמרי זה.

בשמיעת נגינה, כיוון שבזמנו הסנהדרין פעלה במלא כוחה, אלא שמשעה שנחלש מעמדה של הסנהדרין, כתב לבטל את השיר מבתי המשתאות. וייתכן שמדובר על גזרה מימי כתיבת המשנה. ג. ביטול הסנהדרין הוא סיבה לכך שבהיעדר אפשרות של פיקוח ואכיפה לא ניתן להתיר אפילו שירה שלא בבית המשתה. הסוגיא בסוטה מביאה איסור שירה אפילו של מעבדי עורות, ואילו הסוגיא בגיטין מביאה את עצם האיסור, הנובע אבלות על החורבן. ד. המשנה בסוטה עוסקת בשירה של שחוק וקלות ראש ואינה עוסקת באבלות. ניתן להסביר את כל הסוגיא כמתארת את המציאות שבהיעדר הנהגה רוחנית מרכזית לא ניתן לפקח על הנגינה והשירה בעם ישראל, ולכן מוטלות הגבלות בתחום זה.

2. נאמר במסכת סוטה (מח, א):

משבטלה סנהדרין - בטל השיר מבית המשתאות, שנאמר: "בשיר לא ישתו יין" וגר'... וממאי דמשבטלה סנהדרין כתיב? אמר רב הונא בריה דרב יהושע, דאמר קרא: "זקנים משער שבתו, בחורים מנגינתם".

אמר רב: אודנא דשמעא זמרא - תעקר. אמר רבא: זמרא בביתא - חורבא בסיפא... רב הונא בטיל זמרא (רש"י: גזר על דורו שלא יזמרו בביתם ובבית משתאות). קם מאה אוזי בזוזא ומאה סאה חיטי בזוזא ולא איבעי. אתא רב חסדא זלזיל ביה (- ולא הקפיד למחות בידם). איבעאי אוזא בזוזא ולא משתכח...

אמר רב הונא: זמרא דנגדי (רש"י: מושכי ספינות בחבל שרי, שאינו אלא לזרזם במלאכתם) ודבקרי (רש"י: שמזמרין בשעה שחורשין ואינו אלא לכוון את השוורים לתלמיהם, שהולכין לקול השיר דערב עליהם) - שרי, דגרדאי (רש"י: אינו אלא לשחוק) - אסיר.

לפי פירוש רש"י ההבדל הוא בכך ששירתם של הספנים והבוקרים היא לתועלת - לזרז ולכוון את השוורים, ואילו שירת האורגים או מעבדי העורות היא לשחוק.

מסוגיא זו עולה שגם שירה שאינה בבתי משתה אסורה, ולכן שירת הגרדיים אסורה. לכאורה מכאן יש ראייה כנגד רש"י בגיטין שלדבריו האיסור הוא רק בבתי משתה. בעלי התוס' בגיטין לא הביאו ראייה זו כקושיא על רש"י, ונראה שהבינו שהגמרא עוסקת בנושא אחר: הסיכון בנגינה ושירה המביאים לקלות דעת ופריצות, כמו התירוץ הרביעי שהבאנו לעיל לסתירה בין גיטין לסוטה. דברי התוס' שראוי להחמיר גם שלא בבתי משתה בנויים על הסוגיא בסוטה, והסיבה היא משום קלות ראש ופריצות, ובשמחה של מצווה ניתן להקל כיוון שחשש זה אינו קיים. מדברי הרמב"ם בתשובה (סי' רכד) נראה שהבין את הסוגיא בסוטה כעוסקת בבעיה כללית הקשורה לנגינה וזמרה, ואלו דבריו:

ידוע, שעצם הזמר והניגונים כולם אסורים, אפילו אין אומרים עליהם מלים כלל, לאומרים ז"ל: "אודנא דשמעא זמרא - תעקר". וכבר ביאר התלמוד, שאין הבדל בין שמיעת הזמר או ניגון על מיתרים או השמעת הנעימות בלא מילים; אלא כל מה שמביא לידי שמחת הנפש והתרגשות - אסור, כמו שאמרו. וסמכו דבריהם אל איסור הנביא: "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים".

וטעם זה ברור מאד, לפי שכוח תאוה זה צריך לכובשו ולמונעו ולמשוך ברסנו... ואין משגיחים באחד היוצא מן הכלל שמעטים כמותו, אשר זה מביאו לידי שמירת הנפש ומהירות התפעלות להשגת מושכל או כניעה לדברים האלהיים, לפי שדיני התורה לא נכתבו אלא לפי הרוב והרגיל, שדברו חכמים בהווה.

ואליבא דאמת אסור לשמוע דבר טפשות, אפילו נאמר שלא בשירה, ואם מנגנים אותו על כלים, יש כאן שלושה איסורים:

- (א) איסור שמיעת דבר טפשות ונבלות הפה.
(ב) איסור שמיעת שירה, ר"ל זמרא בפומא.
(ג) ואיסור שמיעת כלי מיתרים.
(ד) ואם זה במקום שתיית יין – יש איסור רביעי, והוא אומרו יתעלה: "והיה כינור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם".

שיטה דומה יש למאירי בגיטין (ז, א):

כל מיני זמר העשויים לנגן בהם לשמחת הוללות, ואין בהם כוונה לשבח את הבורא יתברך, או לצד מצוה, אלא דרך קלות ראש ותענוג במיני מאכל ומשתה – אסור לשומעם ולהשתעשע בהם, בין שנעשה הזמר בכלי שיר בין בשירה בעל פה... ומכל מקום, כל שיש בו שבח ותהילה להשם יתברך, כגון פיוטים ומזמורים - מותר אפילו בבית חתנים ומשתאות; שכל שאין בו פריצות - מותר, ואין לו לדיין בדברים אלו אלא מה שענינו ראות לפי מקומם ושעתם.

ואף המקראות שהביאו מלמדים שלא נאסר אלא כשעושים כן דרך פריצות וקלות ראש, והוא שאמר "אל תשמח ישראל, אל גיל **כעמים**", כלומר, כמנהג העמים. וכן "בשיר לא ישתו יין", שכל אלו דרך פריצות והוללות הם. וכן נראה בהדיא בסוטה.

נראה שכל מוסיקה שתוכניה הם דברי פריצות, במיוחד בתחום שבינו לבינה, והיא מושמעת בדרך כלל במקומות המיועדים להוללות שגם אוכלים ושותים שם, תהיה בהגדרה של "שמחת הוללות". ואילו כל מוסיקה ושירה שיש בה תכנים עדינים וערכיים עשויה להיחשב "כוונה לשבח את הבורא יתברך". וגם אם כוונתו של כותב השיר אינה ידועה לנו, ניתן להסתפק בכוונתו של המשתמש בשירה זו.

וכן כתב המאירי בסוטה (מת, ב):

כל השירים שאין בהם שבח להקב"ה - אסור לזמר בהם, והם הם התחלת הפקר ושעמום וסיבתם... ומכל מקום כל שנעשה להזדרז במלאכה, שלא יתנמנו ושללא יתרשלו במלאכתם - מותר... אבל כל שאינו אלא לשחוק – אף בבעלי מלאכה אסור...

בדברי המאירי קיימת כאן הגדרה שונה במעט. האיסור הוא שירה שיש בה "התחלת הפקר ושעמום" או שחוק.

גם ההגדרה של "אין בהם שבח לקב"ה" אינה ברורה די הצורך. מה יהיה הדין בשיר שאינו מזכיר במפורש את ה' אבל משבח את הבריאה או את עם ישראל? לענ"ד החילוק הוא בין שירים שהם "תחילת הפקר ושעמום" שהם חסרי ערך, לבין שירים בעלי ערך, שאינם גרועים משירים שמטרתם לשפר את עבודת הפועלים. על ההגדרה מהו דבר בעל ערך בוודאי תהיה מחלוקת.

בדומה לשיטת המאירי בגיטין כתב גם רב האי גאון (תשובות הגאונים הרכבי, סי' ס):

מה שאסר רב הונא זמר של אומני בורסקי... מפני שחקר ודרש אחריו, ונוכח לדעת שיש בו דברי פריצות וקלות ראש, ולכן אסרו. ואילו כשנוכח שהזמר של רועי בקר ומושכי ספינות לא היה בו דברי פריצות ודברים מכוערים, ויש בהם טעם בעבודתם - לפיכך התירו.

3. שיטת הרמב"ם מבוארת בהל' תעניות (ה, יד):

וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר. וכל משמיעי קול של שיר, אסור לשמוח בהן ואסור לשמען מפני החורבן, ואפילו שירה בפה על היין אסורה... וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תושבחות או שיר של הודאות לא-ל וכיוצא בהן על היין.

לדעת הרמב"ם כאן אסור לנגן ולשמוע כלי נגינה, ואילו שירה בפה אסורה רק על היין, וזאת בניגוד לדבריו בתשובה ששירה אסורה בכלל. בהלכה סיבת האיסור היא אבלות על החורבן, ואילו בתשובה האיסור הוא רוחני-מידותי.

מין המחבר בשו"ע (או"ח תקס, ג) פסק כרמב"ם בהל' תעניות. ואילו ברמ"א שם כתב: ויש אומרים, דווקא מי שרגיל בהם, כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר, או בבית המשתה.

הרמ"א מקל על פי התוס', ומדבריו עולה שכל זמר שאינו של מלכים ולא בבית המשתה - מותר. על כך מוסיף בעל המשנה ברורה שם (ס"ק יב-ג):

דע דאפילו בפה אסור על היין לכו"ע. ועל כן יש למחות באותן שיושבין לאכול סעודתן ובחוף עומדים ומנגנים ובכל יום עושין כן דזהו ודאי איסור גמור. ואפילו שיר בפה על היין אסור. וב"ח פסק דאפילו בלא יין גם כן אסור, דאמרין בגמרא, דווקא זמרא של מושכי הספינות או מושכי הבקרים שרי, שאינו אלא לזרזם במלאכתם, אבל דגרדאי אסור שהוא לשחוק בעלמא. ועל כן נשים המזמרות בפה בעת מלאכתן יש למחות להן; ואם אינן שומעות, מוטב שיהיו שוגגין.

הב"ח מחבר את הסוגיא בגיטין עם הסוגיא בסוטה, כשלדעתו האיסור נובע מאבלות החורבן. הגר"ע עובדיה יוסף (יחווה דעת ח"א סי' מה) פוסק להקל בשמיעת שירים מהרדיו כשהשומע אינו עסוק בשתיית יין, וזאת מכוח ספק ספיקא. וכן מתיר שמיעת כלי נגינה בשמחת מצווה:

ובנידון דידן לפי פירוש הטור בדעת הרמב"ם יש לאסור שמיעת כלי שיר אפילו שלא על היין, ואף מן הבי' הסכים לפירוש הטור ע"ש. ולפי זה אין לפרש בדעת מרן השו"ע כמו שכתב הכנסת הגדולה בתוך דבריו... שמה שכתב הרמב"ם על היין חוזר גם על נגינה בכלי שיר, אבל שלא על היין מותר אפילו בכלי שיר... מ"מ נראה שיש לצרף טעמו של החלקת יעקב הנ"ל שברדיו וכן ברשם קול יש מקום להקל יותר משאר כלי שיר שרואים אותם ושומעים מהם, וכמו שנאמר: "טוב מראה עינים מהלך נפש". ולכן שירות ותשבחות להש"ת בליווי כלי נגינה, הנאמרים ברדיו או ברשם-קול, אין איסור לשומעם, שיש כעין ספק ספיקא, שמא הלכה כרוב הפוסקים שלא נאסר לשמוע כלי שיר אלא על היין, ואם תמצא לומר כדעת הרמב"ם, שמא גם הוא יודה לרוב הפוסקים, שאין לאסור שמיעת כלי שיר אלא על היין, ואת"ל כפירוש הטור והב"י, שמא ברדיו וברשם-קול שאינם נראים לעין יש להקל כששומעם שלא על היין... ודע שמותר לשורר שירות ותשבחות בפה אפילו על היין, וכדמוכח בהרי"ף והרא"ש, וכן מתבאר מדברי רבינו האי גאון, ושאר הפוסקים הנ"ל שהביאוהו להלכה... ולצורך מצוה, כגון לשמח חתן וכלה, או מילה או פדיון הבן, או סיום מסכתא, מותר לכתחילה, ומצוה נמי איכא. וכן בחול המועד שיש מצוה לשמוח ברגל, וכן בפורים שהוא יום משתה ושמחה, מותר לנגן בכלי שיר².

² ניתן להסביר שהיעדר האינטראקציה בין הנגנים לבין הקהל מפחית את עוצמת הנגיעה של המוסיקה בנפש, וממילא תחושות השמחה פוחתות משמעותית. כל אדם חש את ההבדל בין ריקודים לצלילי להקה בהופעה חיה לבין ריקודים לצלילי מוסיקה אלקטרונית, אפילו אם מדובר בדיסק שהפיקה אותה להקה. ועי' מקראי קודש (להרב משה הררי), הל' בין המצרים, פרק ז סעי' א והע' א, שהביא את דעת המחמירים במוסיקה בזה"ז בכל ימות השנה, ובעיקר דעתו של הגר"מ אליהו.

ג. יסוד האיסור בשמיעת מוסיקה

האם איסור שמיעת המוסיקה הוא איסור עצמי קשור לדיני אבלות או מטרתו הצבת מחיצה בפני תרבות ירודה וקלוקלת?

מדברי הרמב"ם (בהל' תעניות) והטור (סי' תקס) משמע שהאיסור קשור להלכות אבלות על החורבן. הרמב"ם כותב: "מפני החורבן", והטור - "זכר לחורבן הבית". ההלכה ברמב"ם מופיעה בהל' תעניות העוסקות באבלות על חורבן הבית, וכך הוא בטור ובשו"ע. מטרת האיסור היא שאדם מישראל לא יסיח דעתו מהאבלות על חורבן הבית.

לעומת זאת ראינו שהרמב"ם עצמו בתשובה (סי' רכד) כותב אחרת. וכך כתב גם באיגרותיו (מהדורת הר"י שילת, ח"א עמ' תכח):

ידוע שעצם הזמירות והנגינות כולם אסורים... כל מה שמביא להתרחבות הנפש החושקת והתרגשותה אסור... וסיבה זו מבוארת מאד, לפי שזה הכח החיסקי, ראוי להכניעו.

מדובר כאן על סיבה שונה: על "מלחמת היצר". המוסיקה עלולה להביא לפריצות, וכן ראינו לעיל בדברי המאירי והגאונים. יתכן שחורבן הבית קשור גם לסיבה זו, בגלל ביטול הסנהדרין כגוף מנחה ומפקח, או שחורבן המקדש פגע בחוויית הקדושה בחברה הישראלית, ולכן נאלצו חכמים לאסור, על מנת לגדור גדר בפני המתירנות הגוברת.

נימוק נוסף עולה מהסוגיא במסכת ברכות (ל, ב), שם מבואר שיש לעבוד את ה' באימה וביראה על סמך הפסוק: "עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה". ובהמשך מובא:

אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר: "אז ימלא שחוק פיני ולשוני רינה", אימתני? - בזמן ש"יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה..."

מסוגיא זו עולה הדרכה שאדם צריך להיות תמיד ככובד ראש, כדברי הגמרא במסכת שבת (ל, ב): שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות... ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש...

הרי"ף והרא"ש מביאים את איסור שמיעת המוסיקה מפני החורבן במסכת ברכות על הגמרא לעיל, וייתכן שכוונתם לומר שאחרי החורבן, החשש שהמוסיקה תפגע בעבודת ה' הוא יותר גדול. בזמן המקדש העיסוק של עם ישראל בעניינים תרבותיים היה סביב המקדש, והיה בכוחה של מציאות המקדש להשרות אווירה של כובד ראש. אבל אחרי החורבן קיים חשש גדול לקלות ראש, והשחוק והשירה עלולים להגביר את החשש.

רבנו יונה (לרי"ף ברכות דף כא) כותב על דברי הגמרא שאסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה:

יש מפרשים שטעם הדבר מפני חורבן בית המקדש, אבל שלא בשעת חורבן מותר. ואין זה נכון, דאם כן לא היה לו לומר "בעולם הזה", אלא משחרב בית המקדש אסור לאדם שימלא שחוק פיו וכו'... אפילו בזמן בית המקדש אמר שאסור למלאות שחוק פיו בעולם הזה בשום ענין, שהשמחה מרגילה אדם שישכח המצוות...

נראה שלדעת רבנו יונה, וייתכן שגם כך הבינו הרי"ף והרא"ש, השחוק פוגע בעבודת ה'. לדעת הרי"ף והרא"ש פגיעה זו היא דווקא בעת החורבן ולדעת רבינו יונה אפילו בזמן המקדש. ונראה שלדעתו האיסור הוא דווקא "שימלא פיו" בהפרזה, אולם מוסיקה עדינה, שאינה מביאה להינתקות מהסובב אותו, עשויה לסייע לו להתרומם בעבודת ה'.

יש להעיר שבאגרת של הרמב"ם בעניין שירה השאלה שנשאלה הייתה:

האם שמיעת זמר ישמעאלים ושתיית סתם יינם מותרים?

בתשובתו הרמב"ם מגלה את יחסו לשירה באופן כללי. יתכן שאיסור שמיעת זמר לדעת הרמב"ם אחרי החורבן עיקרו בגלל החשש של שמיעת מוסיקה נוכרית, שעל ידה נחשפים לתרבות זרה, וחשש זה קיים במיוחד אחרי החורבן כשעם ישראל חי בין הגויים, והאיסור אינו בגלל האבלות על החורבן.

בתי המשתאות שהוזכרו לעיל קשורים לתרבות נוכרית של שתייה והוללות. וכך כותב המרדכי (גיטין, תחילת פרק א):

זמרא מנלן דאסור, מצאתי בתוספות דהיינו במשתה בלא אכילה, דהוא אסור, שזה דרך עכו"ם, אבל במשתה של אכילה מותר.

ונראה מלשונם של הראשונים שההתרחקות מתרבות נוכרית גם הוא עומד ביסוד האיסור על השירה.

ריה"ל בספר הכוזרי (מאמר ב, סד-סה) קושר את ירידת ערכה של הנגינה בישראל לחורבן. בזמן הבית, אנשי המעלה עסקו במוסיקה, וממילא רמתה הייתה בעלת ערך רוחני עליון. אולם אחרי החורבן היא ניתנה לאנשים פחותי ערך וממילא גם ערכה ירד.

אמר החבר: ...אשר לחכמת הנגינה - צייר לך אומה המחשיבה את הניגונים ומטילה את זמרתם על החשובים שבאנשיה, הם בני לוי, העוסקים בנגינה כבמלאכת הקודש בבית הקדוש במונדים המקודשים...

אמר הכוזרי: ...אולם אין לדמות מידת חשיבתה היום למדרגתה אז, כי פחת ערכה, ואין עוסקים בה כיום כי אם משרתים וקלי דעת. אכן ירוד ירדה, החבר! על אף אצילותה, כאשר ירדתם אתם חרף אצילותכם.

ההנגדה בין הלויים במקדש למשרתים קלי דעת רומזת על שבר תרבותי, מעבר חד בין תרבות ישראלית מקורית לתרבות נוכרית חסרת ערך.³

היטיב לבטא את הקשר בין ניגון לתרבות רבי נחמן מברסלב (ליקוטי מוהר"ן, מהד"ק, סי' סד):
דע, שכל חכמה וחכמה שבעולם, יש לה זמר וניגון מיוחד, שזה הזמר מיוחד לחכמה זו, ומזה הזמר נמשכת החכמה הזאת. וזה בחינות "זמרו משכיל", שכל שכל וחכמה יש לו זמר וניגון. ואפילו חכמת האפיקורסית, יש לה ניגון וזמר המיוחד לחכמה האפיקורסית.
וזה שאמרו רבותינו ז"ל (חגיגה טו, ב): "אחר מה הוי ביה, זמרא יווני לא פסק מפומיה, ושהיה קם מבית המדרש, כמה ספרי מינין נופלים ממנו", כי זה תלוי בזה, כי על ידי זמר הנ"ל שלא פסק מפיו, על ידי זה היו הספרי מינין נופלין ממנו, כי זה הזמר היה מיוחד לזה האפיקורסית והמינות שהיה לו. נמצא כל חכמה וחכמה לפי בחינתה ומדרגתה, כן יש לה זמר וניגון השייך ומיוחד אליו.

שלושת הטעמים האחרונים: **החשש מפריצות, החשש מקלות ראש ודרכי הגויים** – קשורים לאיסור הכללי של שמיעת זמרה כל ימות השנה. ולכן יש מקום לעיין לגבי סוגי מוסיקה שונים בכל ימות השנה אם הם בכלל גברי המוסיקה שנאסרו בגלל טעמים אלו או לא. לעומת זאת, האיסור המיוחד של ימי האבלות נוגע במנהגי אבלות על מותם של תלמידי ר' עקיבא (בימי

³ ניתן לקשור את דברי ריה"ל כאן למזמור קלז בתהלים, בו מסופר (על פי חז"ל) על כך שהלויים תלו את כינורותיהם על הערבות ושברו את בהונות ידיהם, באומרם "איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר". דהיינו, ההקשר של הגלות לא מאפשר לשמר את נגינת המקדש ברמתה המקורית, ולכן אין לה יותר מקום.

הספירה) ועל החורבן (בימי בין המצרים) ולגביהם שייך הטעם הראשון בלבד – אבלות על חורבן הבית, ולגביו נדון בהמשך.

ד. האיסור בימי ספירת העומר ובין המצרים

בימים שבהם נוהגים מנהגי אבלות רבים, כימי ספירת העומר ובין המצרים, קיימות מגבלות הלכתיות נוספות על שמחות. בימי ספירת העומר כותב בעל המשנה ברורה (סי' תצג ס"ק ג):

מותר לעשות שידוכין ולעשות סעודה, אבל לעשות ריקודין ומחולות נהגו איסור. וכל שכן בשאר ריקודין ומחולות של רשות, בוודאי יש ליזהר.

בספר 'פסקי תשובות' (לרב רבינוביץ, ח"ה עמ' רחצ) נכתב:

ומנהג ישראל בכל אתר ואתר לא לשמוע נגינה מכלי זמר, ואפילו בלא ריקודים ומחולות, ואסור לפרוץ גדר. ומכלל כלי זמר גם שמיעת שירה וניגונים המוקלטים בטייפ וכדו'. ויש אומרים שאף שירה בפה בלא ליווי כלי זמר המוקלטת בטייפ בכלל האיסור.

בימי בין המצרים קיים דין זהה המופיע גם הוא במשנה ברורה (סי' תקנא ס"ק טז):

ואסור לעשות ריקודין ומחולות מ"ז בתמוז ואילך וכדו'.

ועל כך נכתב ב'פסקי תשובות' (ח"ו עמ' עו):

ומכלל זה האיסור לנגן בכלי זמר ולשמוע נגינה מטייפ וכדו', ואפילו קלטת המשמיעה שירה בפה בלא ליווי כלי זמר. ורבים מחמירים בשירה בפה אפילו בלא ריקודין ומחולות בימי בין המצרים. אמנם שירה בפה בשעת הלימוד או התפילה לעורך הכוונה אין לאסור. וכן ליכא איסור בשירי דביקות בהשתפכות הנפש השוברים הלב ומביאים התעוררות ליראת ה' המזמרים בהתאספות יראי ה' או לקטנים בבית לימודם.

מקורם של פסקים אלו הוא בדברי הפוסקים האחרונים.

מה ההבדל בין איסור שירה בכל השנה לבין הימים האלו? לפי רב האי גאון וההולכים בשיטתו, כל השנה האיסור הוא על שירי פריצות, ובימי בין המצרים אסרו גם שאר שירים. לפי רש"י נראה שכל השנה אסורה שירה רק במשתה, ואילו בימים אלו כל סוגי השירה נאסרו, וייתכן שבימים אלו אסורה שירה גם בשמחות של מצווה.

הגר"ע יוסף מייחד תשובה נוספת לשמיעת נגינה בימי בין המצרים (יחווה דעת ח"ו סי' לד) ומסקנתו היא:

נראה שכל זה בשאר ימות השנה. אבל בימי ספירת העומר... וכן בימי בין המצרים – שהם משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, שמנהג כל ישראל להתאבל בהם על חורבן בית המקדש, ולכן כתב המגן אברהם שאסור לעשות ריקודים ומחולות בימים אלה... - לפיכך בוודאי שאסור גם כן לשמוע בהם שירים עם כלי נגינה. וביותר יש להחמיר בימי בין המצרים, כמו שאסרו בהם חז"ל כמה עניינים של שמחה... ולכן בוודאי שיש להחמיר גם כן שלא לשמוע בהם שירים המלווים עם כלי נגינה דרך הרדיו או רשם-קול.

ומכל מקום, שירה בפה כשהיא דרך הודאה להשם יתברך, בלי כלי נגינה... ומכל מקום בשמחת מצווה מותר להשמיע שירים המלווים בכלי נגינה, אף בימים אלה, וכמו שכתב מרן החב"ב בשו"ת כנסת הגדולה (סי' תקנא, הגהות ב"י אות לג), שמוותר להביא מנגנים בכלי שיר ביום המילה, כיון שהיא שמחת מצווה...⁴

ה. שמחה ותענוג בימי האבלות

הפוסקים אינם מבדילים בין סוגי המוסיקה, ואוסרים בצורה כללית את כל הסוגים בימי בין המצרים. אבל למעשה נראה שיש לחלק.

⁴ ועי' מקראי קודש (להרב משה הררי), הל' בין המצרים, פרק ז, שהביא דעות נוספות ופרטי הלכה נוספים בענין זה.

בהלכות בין המצרים אנו מוצאים שתי הגדרות למנהגי האבלות: האחת היא שמחה והשנייה היא תענוג.

השמחה מופיעה במשפט שמקורו במשנה במסכת תענית, ומובא להלכה בשו"ע (או"ח תקנא, א): משכנס אב ממעטין בשמחה.

נושא התענוג מופיע ברמ"א לגבי הגדרת איסור רחיצה:

יש נוהגים שלא לרחוץ מראש חדש, ויש שאין נמנעין אלא בשבת זו, הגה: ולצורך מצוה שרי; ולכן נידה רוחצת וטובלת... ונראה דהוא הדין אשה הלובשת לבנים יכולה לרחוץ מעט כדרכה בשאר שנה, הואיל ואינה נוטה לתענוג רק לצורך מצוה.

"ממעטין בשמחה" הכוונה לפעולות של שמחה, שהרי לא מסתבר שמדובר על מידת השמחה הצריכה להיות בלבד של אדם כל ימות השנה. כותב הרא"ה קוק (אורות הקודש ד, תמג): הדבקות השכלית בא-להים, אין בה עמל כי אם שמחה ועונג.

וכן לעניין לימוד תורה:

וההדרכה הישרה היא ללמוד כל ענין בהתפעלות של שמחה, שיש בה הרגשה כפולה: רגש של גדולה עליונה, מתוך שכל סעיף קטן רוחני הלוא משלים הוא את עץ החיים כולו, ומתוך כך הכול הוא גדול. ורגש שני, שבתוכיות הפרטיות של כל ידיעה, ובפרט תורתית, יש בה ערך חיובי מאוד, שראוי להעריכו בשמחת כבוד לפי מידתו. ואש של מעלה ואש של מטה מתחברים ביחד להאיר ולחמם את הנשמה. (אורות התורה ט, ט)

הרי לא יעלה על הדעת שבימים אלו אדם לא ישאף לדבקות א-להית ולא ישמח בלימוד התורה! התענוג האיסור בימים אלו הוא פעולה המענגת את האדם כמו רחיצה. חכמים לא הרחיבו את האיסור מעבר לכך, וייתכן שגם לבישת בגדים מכובסים שייכת לגדר זה. אבל לא קיים איסור ליהנות בימים אלו מקריאת ספר טוב או מטיוול בנופים מרהיבים⁵.

ונראה שגם בשמיעת מוסיקה יש להבדיל בין שמיעה שעניינה הוא שמחה, מוסיקה של ריקודים או שירה בציבור, לבין שמיעת מוסיקה שמטרתה היא הנאה ולא שמחה – בין אם היא נעשית ביחיד או בציבור כמו קונצרט שמנגנים בו מוסיקה קלסית שאינה משמחת אלא מהנה. וכן מוסיקת רקע - אדם המאזין להנאתו לשירים או למנגינות. ובוודאי "מוסיקת נשמה" המעוררת את האדם לחשבון נפש ודבקות אין סיבה לאיסור.

ו. הנאה מול שמחה מקול

נאמר בגמרא במסכת פסחים (כו, א):

אמר ר' שמעון בן פזי אמר ר' יהושע בן לוי משום בר קפרא: קול ומראה וריח אין בהן משום מעילה, מעילה הוא דליכא הא איסורא איכא.

קול, מראה וריח הם הנאות מופשטות יותר, ולכן דיני מעילה בקודשים אינם נוהגים בהם; אבל לכתחילה איסור ליהנות מהקדש גם כאשר מדובר רק בקול, מראה וריח. קיים הבדל בין הנאה גופנית שיש בה דין מעילה להנאה רוחנית שאין בה דין מעילה, אבל גם בה יש איסור. בפוסקים קיים דיון לגבי הנאה מחילול שבת על ידי שמיעה, כמו שמיעת רדיו המופעל על ידי שעון שבת. יש אומרים שהדבר מותר שהרי מדובר רק על קול. הגר"ע יוסף מביא את דעתם (שו"ת יביע אומר ח"א, או"ח סי' כ):

והן אמת שראיתי בשו"ת קול אליהו ח"ב (חאו"ח סי' כג) בתשו' מהר"ם ישראל (המחבר ס' משאת משה), שכתב בדעת הרמב"ם (פ"א מה' שופר), דהא דקול מראה וריח יש בהם איסור,

⁵ ועי' מקראי קודש (להרב משה הררי), הל' בין המצרים, פרק ה סעי' א-ב, שהביא את הדעות המחמירות בכגון זה.

היינו דווקא בקדשים, משום דמעלה עשו בקדשים, מה שאין כן בשאר מילי דלאו קדשים מעיקרא לא גזרו בהו רבנן.

אבל הגר"ע יוסף יוסף עצמו חולק על כך וכותב:

לפענ"ד לא משמע כן מד' הרמב"ם (פי"ד מהל' מאכלות אסורות הי"ב) שכתב, "הנייה הבאה לו לאדם בעל כרחו באיסור מכל האיסורים, אם נתכוון אסור ואם לא נתכוון מותר". וכתב הכסף משנה שם, שאף על פי שרש"י מפרש לה באיסורי הנאה כגון ריח של עבודה זרה, רבינו מפרש לה בכל איסורים. ומבואר מזה להיפך.

עולה מכאן שנחלקו לגבי הנאה מקול של חילול שבת אם הדבר אסור או מותר. דיון נוסף קיים לגבי "קול באשה ערוה", אם האיסור הוא מן התורה או מדרבנן, כשמקור האיסור הוא ההרהור הנובע משמיעת הקול:

ולכאורה היה נראה לתלות דין זה במחלוקת הראשונים אי ספיקא דאורייתא לחומרא הוי מן התורה או מדרבנן. והואיל והרהור הוי איסורו מן התורה, כמו שכתוב בעבודה זרה (כ, ב) "תנו רבנן, ונשמרת מכל דבר רע שלא יהרהר אדם ביום" וכו'... ומכיון שיש על כל פנים ספק שיבא לידי הרהור על ידי הקול, וכמו שכתב הגהות מיימוניות בשם רבנו חננאל דהרהור מיהא איכא, נמצא שיש כאן ספיקא דאורייתא, ותליא בפלוגתא דרבנותא אי הוי מן התורה או מדרבנן. וראיתי להגינת ורדים, בגן המלך (סי' ק), שהביא בשם מהריק"ש (או"ח סי' ריז), דסבירא ליה דקול מראה וריח בעריות אין איסורם אלא מדרבנן, שמא יקריבו יותר מדאי ליהנות. וכמו שכתבו תוספות (יומא (לט, ב)). וכתב על זה: ולענ"ד דאין דבריו נכונים, דקול ומראה דאשה איסור גדול יש בהם, כמו שכתוב, שוק באשה ערוה שנאמר גלי שוק, וכתוב תגל ערותך, וכן קול באשה ערוה שנאמר וכו'. וכל שכן מראה שאמר עליו טוב מראה עינים מהלוח נפש (יומא עד, ב) ואין דברי התוספות יומא אמורים אלא לגבי קדשים וכו'. עכ"ד.

כאן הדיון הוא לא לגבי הנאה אלא לגבי קול העלול להביא לידי הרהור, אם האיסור הוא מן התורה או רק מדרבנן.

אנו למדים שקול מביא להנאה. קול שירה עלול להביא לעתים להרהורי עבירה ולעתים עשוי לגרום לשמחה. ברור שיש קולות המביאים לתוגה ומספד.

האיסור על שמיעת מוסיקה אינו איסור עצמי של שמיעת קול נגינה. אלא כדוגמת האיסור לשמוע קול ערוה המביא לידי הרהור, כאן האיסור הוא על קול המביא לידי שמחה ולא על קול הגורם להנאה, כלשון הרמב"ם: "אסור לשמוח בהן".

נראה שסיבת האיסור היא ששמיעת קול משמח מסיחה את הדעת מן האבלות על חורבן המקדש הצריכה להיות בתודעתו של האדם, וזאת בניגוד להנאה שעדיין מאפשרת לאדם להיות מודע לאבלות⁶.

ז. העונג והשמחה

ההבדל בין שמחה להנאה הוא ההבדל בין שמחה לעונג. בשבת קיים חיוב של עונג, שעיקרו מתקיים על ידי אכילה ושתייה כדברי הרמב"ם בהל' שבת (ל, ז):

איזה הוא **עונג** זה שאמר חכמים? שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הכול לפי ממונו של אדם...

ואילו ביום טוב היתוספה מצוות שמחה, כדברי הרמב"ם בהל' יום טוב (ו, טז-יח):

כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה כך כל ימים טובים שנאמר "לקדוש ה' מכובד" וכל ימים טובים נאמר בהן מקרא קודש, וכבר ביארנו הכיבוד והעינוג בהלכות שבת,

⁶ יש להעיר שאיסורי השמחה נוהגים מ"ז בתמוז ואילו איסורי התענוג נוהגים רק מ"ח אב או בשבוע שחל בו ט"ב.

שבעת ימי הפסח ושמורת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן **שמח וטוב לב** הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו שנאמר "ושמחת בחגך" וגו', אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים... יש בכלל אותה שמחה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו.

כיצד? הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות, והנשים קונה להן בגדים ותכשיטין נאים כפי ממונו, והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין, וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לגר ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האומללים...

חילוק זה בין שמחה לעונג קיים גם בנגינה. יש נגינה ושירה המביאות לשמחה ויש נגינה ושירה המביאות לעונג. הנגינה המביאה לשמחה מעוררת למחיאת כפיים ולריקוד. העונג הוא יותר רוחני ופנימי, ואילו השמחה, אמנם גם היא פנימית, אבל היא יותר ניכרת על פניהם של השמחים. כך הגדיר את העונג והשמחה הרא"ה קוק (עקבי הצאן עמ' קיז):

העונג והשמחה, הם דברים מוכרחים להיות מתלווים אל כל עסק רוחני; רק כשיתענג האדם וישמח במעשה הטוב והיושר, אז יהיה חרוץ לעשותם בתכלית שלמותם ולהוסיף עליהם מדי יום ביומו.

ה. פסק הגרש"ז אויערבך

בספר 'הליכות שלמה' בהלכות בין המצרים (פרק יד סעי' ג) כתוב:

השירה שנוהגין בה איסור בימי בין המצרים אינה אלא מסוג השירים המעוררים לריקוד.

ובכתבי תלמידי מובא בשמו (שם הע' ה):

ואין חילוק בזה בין שירה בכלי לשירה בפה. אך לענין שמיעת פרקי חזנות מפי חזן, אין הדבר ברור לאיסור, ומכל מקום נכון להימנע בימים אלו אף משמיעת שירים שאינם מביאים לריקוד, ואפילו קטעי חזנות וכדו', וכדאי הוא בית א-להינו להתאבל עליו גם בכגון דא.

ובהע' 11:

והיה רגיל להדריך דאף על פי שמשנכנס אב ממעטין בשמחה, על כל זה התורה והתפילה יהיו בשמחה, וכמו שכתבו הספרים, ופשוט שאין כל סתירה בדבר שהרי גם ביום תשעה באב עצמו עלינו להרגיש כי "אשרינו מה טוב חלקנו" ולשמוח בהיותנו העם הנבחר שקבל את התורה בסיני... ומאיך ראוי לכל ירא שמים להיות מיצר ודואג על חרבן בית המקדש כל ימות השנה כמבואר בשו"ע סימן א' ס"ג אלא שההבדל הוא איזה חלק יש להדגיש יותר, ובימים אלו יש להדגיש יותר את הצער והאבלות על החרבן והגלות.

כל דברינו לעיל כלולים בדבריו של הרב אויערבך:

1. ההבדל בין מוסיקה משמחת למוסיקה מהנה.
  2. החילוק בין שמחת הנפש ובין הדגשת האבלות בצד הנגלה.
- חורבן בית המקדש גרם ש"ערבה כל שמחה". עונג רוחני מותר ואף רצוי. היה מקום לדון מה מצבנו כשחזרנו לארץ ישראל והוקמה מדינה יהודית ריבונית, אם זו סיבה להקל אפילו באיסור השמחה. אבל אין זה מעניין מאמרנו, וב"ה תשוב השמחה השלמה בבניין המקדש השלישי בב"א.

סיכום

1. קיימים סוגי ניגונים שונים: ניגונים משמחים, ניגונים מענגים וניגונים הגורמים לבכי ומספד.
2. בבית המקדש הייתה נגינה משמחת ונגינה מהנה ומשבחת את ה' בעבודת הקרבנות.
3. בימים קדומים כלי הנגינה שימשו לשלוש המטרות שמנינו בסעיף 1.

4. אחרי החורבן גזרו על שמיעת נגינה, וקיימות דעות שונות בפוסקים מהי הגדרת האיסור.
5. לגזרה זו מספר נימוקים: אבלות על החורבן, החשש מפריצות, כובד ראש בעבודת ה', הליכה בדרכי הגויים.
6. לגזרה קיים כנראה מניע של יצירת חיץ תרבותי בין ישראל לעמים.
7. איסור חמור יותר קיים בימי בין המצרים וגם בימי ספירת העומר, ועיקרו נובע מאבלות על החורבן.
8. בהלכות ימי בין המצרים קיימות הלכות שעניינן מיעוט שמחה והלכות שעיקרם מיעוט תענוג.
9. קול גורם לשמחה או הנאה או אפילו הרהורי עברה.
10. עונג ושמחה הם מושגים הלכתיים-רוחניים הקשורים להלכות שבת ויום טוב וגם לשמיעת מוסיקה ובכלל למידות הנפש.
11. הגרש"ז אויערבך הקל בשמיעת מוסיקה שאינה מביאה לשמחה של ריקוד, וחילק בין פעולות של שמחה לבין שמחת הנפש.